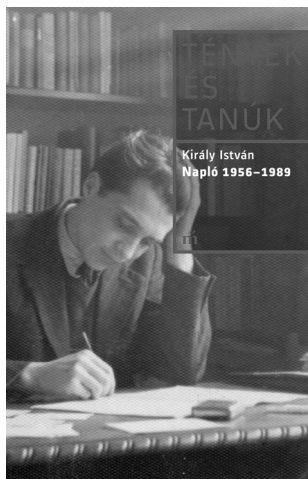

KENYERES ZOLTÁN

Király István: Napló 1956–1989

Magvető Kiadó
Budapest, 2017
1051 oldal, 9900 Ft

Amikor utoljára látogattam meg a kórházban, vigasztalni próbált. – A hatvannyolc nem kevés – mondta. 1989. október 19-én halt meg. Hatvannyolc évet élt. November 6-án hétfőn volt a temetése a Farkasréti temetőben. Csütörtökön, november 9-én leomlott a Berliini Fal (nagybetű: név). Szimbolikusan azt lehet mondani, azon a napon összeomlott a Szovjetunió, összeomlott a szovjet rendszer, összeomlott a szocialista világrend, összeomlott a szocializmus, összeomlott a... Szóval összeomlott mindaz, amire Király István huszonnégy éves korában, azon a napon, amikor Lakatos Imre rábeszélésére belépett a kommunista pártba (kis betű, nem pontos név) feltette az életét. A gentile középosztály kis hányada követte, ennek a kis hányadnak a nagyobbik fele is csak félelemből és számításból. Ő a messiánikus hívők közé tartozott, azok közé, akik, ha felvettek egyszer egy vallást, akkor sírig kitartottak mellette, vállalták érte a megkövezést is. Egyszer, beszélgetésünk közben azt mondta, szeretné, ha úgy gondolnának majd rá, hogy becsületes ember volt.

1956-tól haláláig naplót vezetett, ez a napló most megjelent, az idei könyvhéten mutatta be Király Júlia a Marczibányi téren, ahol a bemutatót rendezték. Zsúfolásig megtelt érdeklődőkkel a terem, sokan a falnál álltak, mások a földön ültek. A több mint ezeroldalas kötetet a Magvető adta ki a *Tények és Tanúk* sorozatban. Soltész Márton szerkesztette, tegyem hozzá, mintaszerű munkát végzett, bőséges kiegészítő, magyarázó jegyzetekkel látta el a szöveget (sokan segítettek neki, K. I. még élő kortársai). A kötet végén Babus Antal pályatanulmánya áll, pontos, szép, méltó írás. Mentés az elfogultságoktól, nem úgy, mint amit én írok itt, alább.

A *Napló* első bejegyzése 1956. május 25-én történt egy írószövetségi párttaggyűlés előtt, az aggodalom és bizonytalanság szavával, mit fognak számon kérni tőle az elmúlt éve-kért, az utolsó bejegyzés dátuma pedig 1989. június 16. Nagy Imre újratemetésének napja; az utolsó név, amelyet leírt, az pedig Kis Jánosé. A két dátum között pedig leperreg a Kádár-

kornak nevezett történelmi korszak, néha napok, hetek hiányoznak ugyan, mint rögtön az elején az 1956 szeptemberétől decemberéig tartó idő, de így is páratlan és páratlanul gazdag dokumentum. Most még élünk, akik végigéltük mindazt, amit ő végigélt, de későbbi korok történészei gyakran fogják bizonyítékul felhasználni, feltevéseik és ítéleteik megalapozásánál. És nyilván egymás elleni harcaikban is. Sokféle napló létezik, van olvasónapló, gondolati napló, jegyzetnapló, van olyan napló, amely hirtelen felötölt gondolatokat jegyez le későbbi tanulmányok, regények, drámák első mozzanataként. Király István naplója elsősorban közéleti-politikai napló, de avval a bensőséges rajzolattal, amelybe beleférnek a napi színházi élmények, filmek, belefér az egész kulturális élet, amelyben rendkívüli intenzitással vett részt, még betegségének s a betegségével járó szörnyű kezeléseknél utolsó hónapjaiban is. Felkeresték egyetemi hallgatók, vidéki írók, kezdő költők, bárki számára nyitva volt (csodaszép, Dunára és a Parlamentre néző) lakása. Jártunk is hozzá. Napjainak alaptípusa mégis valahogy úgy hangzott, hogy reggel telefon Kádártól, délelőtt tanácskozás Aczéllal, délután beszélgetés magas rangú szovjet vendégekkel, este színház/koncert vagy vacsora valamelyik állami vagy pártvezetővel. A hatalmi elit körében élt, oda tartozott már Révai József idejében is, és ez a helye és helyzete nemcsak folytatódott, hanem emelkedett is Aczél György évtizedeiben. Ez volt a természetes közege. Közben nagy hatású, szuggesztív erejű, remek egyetemi tanár volt, tudós akadémikus, több kiló hatalmas – és tudománytörténetileg ma is megkerülhetetlen – irodalomtörténeti tanulmány és könyv szerzője. De a *Napló* tanúsága szerint – ahogy magamagát látta – elsősorban az ideológiai-kultúrpolitikai gépszerkezet egyik legfontosabb tervező és felügyeleti szerepét töltötte be.

A sokfelé elágazó *Napló*ból csak egy-két kérdést emelek ki, azt is csak nagy átabotában. Az igazi elemzés majd a kései történészekre vár. Az első ilyen kérdés a kontinuitás kontra diszkontinuitás. Ez a *Napló* elején, az ötvenes évek második felében, de még a hatvanas években is alapvető kérdései közé tartozott. Az a kérdés, hogy vállalható-e valami, folytatható-e valami a személyi kultusz éveiből, az ún. ötvenes évekből, a Rákosi-korszakból. Az ő válasza az volt, hogy minden hiba, minden törvénytelenység, minden bűn, minden rossz ellenére (nem ezekkel együtt, hanem ezek ellenére) már akkor elkezdődött a szocialista átalakulás. Voltak vívmányai. Ebből az ítéletből következően ő a politikai vállalás és morális önkritika álláspontjára helyezkedett, politikailag folytatni kell az utat, de erkölcsileg sok mindentől el kell határolódnunk (276). Mások azt mondták, le kell törölni a táblát, és Kádár Jánossal új lap kezdődik, ma pedig az a vélemény uralkodik, hogy nem érdemes belső periódusokat keresni, az egész negyven év egyneműen a szovjet megszállás és diktatúra korszaka volt, és szégyen-nyalázat, ha valaki önként részt vett benne. Ez mára általános közvélekedéssé szilárdult, s azok is hangoztatják, akik egyébként a mai időknek is mélyreható kritikusai.

Király közéleti részvétele kontinuus volt. Sokat lehet elmélkedni a részvétel és a büntetlen visszahúzódság etikáján, Király a beavatkozás és konstruktív élet pártján állt, a *Napló* egy szenvedély kórrajza, a közéleti szenvedélyé, amely egész mivoltát magával ragadta. A cinikus megcselekszik valamit, de nem adja bele magát, visszatartja igazi önmagát, lélekben kívül marad: Királytól mi sem állt távolabb, mint az ilyen nem-benne-levés. Ő teljes valójával benne volt az ügyben, amely ügy végül nemcsak kudarcot vallott, hanem eleve rossz ügynek látszik, ahogyan legtöbbször a ma perspektívájából nézik. Én keresem a mentséget, nekem az sem tetszik, ahová a rendszerváltozás eszméi elkanyarodtak, és hajlok arra, amit állítólag Lukács György mondott a halálos ágyán: egyszer, máskor, máshol és másképp. De sehonnan nézve

nem igazolható Király sok cselekedete, amikor például megszólalt belőle a cenzor, este színházba ment, megnézte Hubay Miklós egyik darabját, reggel pedig felhívta Aczél Györgyöt telefonon, hogy húzasson ki a szövegből néhány mondatot, mert szerinte szovjetellenes áthalás van bennük (278–279). Következessége majdnem mindig terminális jellegű volt, elment a végső pontig, ahol, tudta, nem lehetett tovább érvelni ellene az adott helyzetben. Nagy Gáspár burkolt (nem is olyan burkolt) Nagy Imre-versének vitájánál ellentmondást nem tűrően leszögezte, hogy Nagy Imre rehabilitálása hatalmi kérdés, és hatalmi kérdésekben nem lehet alkudozni, „mert akkor előbb-utóbb a hatalom maga vész el” (694). Politikai érveléseiben máskor is a hatalom minden áron való megtartása, a párt egyedüli vezető szerepe és a Szovjetunió mindenek fölött való tekintélye volt (az utolsó előtti pillanatig) az a mozdíthatatlan háromszög, amelyen nem engedett túlmenni kritikai gondolatokat.

Meggyőződéses és kérlelhetetlen ellenfele volt a polgári liberalizmus minden megnyilvánulásának és minden feléje vezető eszmének. Meggyőződéses antiliberalizmusát, mint első és eredeti ideológiai hitét, még ifjúkori olvasmányaiából hozta magával, Szabó Dezső és Németh László oltotta belé; sok minden megérintette a népi mozgalomból, ebből a szociálisan érzékeny és tevékenységre is kész mozgalomból, és a sok között szemléletindítóan hatott rá a történeti-ideológiai antiliberalizmus. Az antiliberalis kapitalizmusellenesség. Ennek továbbviteléhez pedig csak néhány előjelet, toldalékot, igekötőt kellett megváltoztatnia, amikor megtanulta a marxizmus történetfilozófiái alapjait. Mert annak a népiségkonceptciónak, amelyet Lukács György és Révai József még az Új Hang korszakában alakított ki (például Révai a Kőlcsey-tanulmányában), egyik alappillére szintén a liberalizmustagadás volt. Királynál világnézetének kialakulásakor készen voltak hasonló gondolatok a népi mozgalom és a népi ideológia tájáról, ezeket kellett, ahogy hegeli-marxi nyelven mondják: megszüntetve megtartania. „Dialógus, diskurzus, pluralizmus, világsokféleség – szemben minden rendszerben való gondolkodással, mint a liberalizmus mai krédója (az elégedettek, a jóllakottak világképe – [mely] hiteles is lenne, ha nem lennének népek, világrészek, melyeknek még szükségük van hitre, vallásra” – írta még 1987-ben is (746).

A *Napló* többet emlegeti Lukács Györgyöt, mint Révai Józsefet, de az igazság az, hogy Révai éppoly hatással volt rá az 1945 utáni években, sőt később is, mint Lukács. Ha nem nagyobb hatással. Lukács még legelfogultabb véleményeinek megfogalmazásainál is körülményeskedett, kötötte a tudományos érvelés nyelvezete, Révai szabadabban, egyszerűbben, világosabban fogalmazott, nagyobb és közvetlenebb volt az ideológiai vonalat teremtő hatása. Révai dolgozta ki legélesebben annak az irodalomtörténet koncepciónak a sarokpontjait, amelyet a hatalomra kerülő marxista ideológia szembeállított az ún. nemzeti klasszicizmus értékrendjével. Király maradéktalanul magáévá tette tudományos munkáiban a Petőfi–Ady–József Attila-értékrend vonalát. (Nagyon érdekes ebből a szögből olvasni kései Kosztolányi-monográfiáját.) Ma lehet mérlegelő hangvételű tanulmányokat, könyveket, monográfiákat írni profasiszta, fasiszta politikusokról, még háborús bűnösökről is, de a kommunisták anatómia alatt vannak. Révairól már a Kádár-rendszer alatt sem volt szabad tárgyilagosságra törekvő mondatokat fogalmazni. Király egyszer megpróbálkozott vele, de Aczél azonnal behívta magához, és leteremtette (466–467).

Révai volt az egyetlen vezető kommunista politikus, aki megsejtett valamit a magyar progresszív mozgalmak talán legnagyobb születési hibájából, abból a végzetes hibából, hogy kezdettől nem tudtak mit kezdeni a nemzeti gondolat XVIII. század óta fél Európát meghódí-

tó eszméivel. És nemcsak az eszméivel, hanem magával a szóval sem, mint nyelvi létezővel. Király mély tisztelettel viseltetett Lukács György iránt, de inkább Révaihoz hasonló, markáns vonalat teremtő ideológus akart lenni. Nagy Ady-monográfiájának és a '70-es évektől sorjázó tanulmányköteteinek, publicisztikai írásainak ki nem mondott, de érthetően rejtjelezett célkitűzése volt, hogy a baloldal szerezzé vissza a „nemzet” szó eredeti jelentési tartományát a jobboldaltól, mert elveszítette az évtizedek során, sőt önként átadta, átengedte a mindenkori jobboldalnak. A jobboldal meg is ragadta, és azóta sem engedi ki a kezéből, látjuk, máig mit művel vele. Szembe került egymással két alanyesetben álló főnév, a nép és a nemzet. Az utóbbi átkerült a jobboldal értelmező szótárába, az előbbi pedig a baloldaléba. Az elmúlt évtizedek tanúsága szerint a nemzet nevű főnév társadalmi (még azt is lehet mondani, népi) mozgósító ereje minden téren nagyobb volt párjájánál. Sokkal nagyobb. A baloldal erről mondott le. Király először Adyval próbált érvelni, a *kurucos-szabadságharcos hagyományokra* hivatkozott, aztán ebbe az irányba fordította *hétköznapi forradalmiság* gondolatát, végül 1986-ban a *Lukács György nemzettudata* cím alatt fejtette ki eszméit. Lukács szájába adta gondolatait, talán azt képzelte, Lukács akkor már pártkörökben is újra elfogadott tekintélye átsegíti az ellenkezéseken. „[A] Lukács Györgyben ható nemzettudatnak nem múlt érdeme, hogy a magyar lételem nemcsak létezésnek, de feladatnak véve, úttörő kísérletet tett arra, hogy a nemzeti tudatot [...] a szocialista reform gondolatával – kapcsolja össze.” (K. I., *Kultúra és politika*, Bp. Kossuth, 1987. 57.), aztán Adyt is bevonva az érvelésbe, a Németh László-i-illyési hangzású sorskérdéseken át eljutott egy rossz képzeteket keltő fogalomhoz, a „nemzetszemélyiség önmagáért való létezésének” fogalmához. (I. m. 60.) A kurucos Ady már a '70-es években nemtetszést váltott ki pártkörökben (1971-ben a Társadalmi Szemle visszaadta egy írásomat, mert nem bírálta benne ezt az Ady-beállítást), a „nemzetszemélyiség” szava pedig 1986-ban heves ellenállást váltott ki a liberális-radikális fiatal értelmiség körében (765). Később, neve mellé megkapta a „nacionalista kommunista” jelzést.

Király a nemzet tárgyában 1987-ben írta be *Napló*jába a legkülönösebb bejegyzést, amellyel szinte megkérdőjelezte a párt vezető szerepéről szóló egész korábbi és megingathatatlan nézetét. Egy Kornai Jánossal folytatott beszélgetésből szűrte le a kérdéseket: „Hogyan lehetne megoldani, hogy a pártot nyíltan ellenőrizze a nemzet? [...] Vagy lehetséges volna, hogy a pártnak vissza kellene lépnie a vezető szereptől?” (769) Ennek ellenére aggodalommal és félelemmel vegyes érdeklődéssel figyelte 1988–89 politikai eseményeket, félt a liberalizmus előretörésétől, és határozottan ellenezte a többpártrendszer megindítását. „A parlament ma szavazta meg elvileg a magyar többpártrendszert. Szerintem ez nem pozitív, hanem negatív fordulatot jelent. A szocialista kísérletről való lemondás ez.” (833) Élete végén tulajdonképpen egy illiberális, demokratikus szocializmusban gondolkodott, ha le lehet vonni valami egy mondatos összefoglalást a nézeteiről. Amit aztán az ország kapott a halála utáni negyedszázadban az egy illiberális, antiszociális áldemokrácia.

A közélet pezsgő életet élő magányosa volt. A *Napló* főszereplője Aczél György, az ő neve szerepel mindenkit messze megelőzően legtöbbször a lapokon, a '60-as-'70-es években Aczél, a '80-években sokszor Gyuri. De aztán kiábrándult belőle: „benyomásaim nagyon rosszak. Aczél – és én ezt először veszem észre ilyen élesen – hazudik, ha valakit manipulálni akar”. (467) „Elég. Valóban Marinak van igaza, kitűnő politikus, de barátnak, embernek használhatatlan.” (667) A szíve közepe Czine Mihály volt, ő testesítette meg szemében a népet, a nemzeti népet, ő volt – a maga kétméteres termetével – egyszerre a népmesei legkisebb fiú

és az inkarnálódott Bójthe János. Az ő érvényesüléséért küzdött, harcolt, de a végén tőle is elhidegült. A pártban (a párt egymással harcoló hatalmi csoportosulásaiban) nem szerették igazán, tartottak tőle, gyanúval kezelték. Kati lánya már a '70-es években bélyegnek érezte apja nevét, és meg akarta változtatni (205), Julival is heves vitái voltak. – „Na, akkor engem is lezsídózhatsz” – kiáltotta feléje Juli az egyik alkalommal (766). Mi maradt? A nemzet elvont fogalma? Az se? Egy alkalommal egy lengyel fordítónővel beszélgetett, a magyar irodalom lengyel tolmácsolójával, ő vágta kíméletlenül a szemébe a szomszéd ítéletét. Király becsületesen lejegyezte a mondatokat, a vocativust áttéve többes szám első személybe. „Mi azt hisszük magunkról, hogy forradalmi nemzet vagyunk – a fordítónő úgy gondolja, szolganép vagyunk. A helyzet nálunk nem azért nyugodt, mert megfelelő politikát követünk, hanem csak azért, mert mi nem szeretjük annyira a szabadságot, mint amennyire a lengyelek szeretik. Lengyelországban nagy hagyománya van a szabadságharcnak, nálunk viszont ez hiányzik. Így aztán most könnyebben viseljük el, hogy szolgák vagyunk.” (515–516) Király nem kommentálta a fordítónő szavait. Feltehetjük, igaztalannak tartotta. De talán megdöbönt.

*

Király István eszméinek és meggyőződésének tragikus hőse volt? Azt hiszem, igen. Ha egy groteszk poénnal kívánám befejezni ezt az elmefuttatást, azt mondanám, most, hogy lassan harminc éve együtt vannak, Shakespeare írhatna róla egy Király-drámát.

(Szerkesztette: Soltész Márton)

MOZGÓ HALAK, 50×80CM (AKRIL, VÁSZON) 2013.